

Matczuk, Alicja

Teofil Żebrawski (1800-1887) jako bibliograf

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 42/3-4, 119-138

1997

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alicja Matczuk
(Lublin)

TEOFIL ŻEBRAWSKI (1800–1887) JAKO BIBLIOGRAF

Nazwisko Teofila Żebrowskiego jako bibliografa łączy się na ogół z jedną pozycją – *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań* (1873). Nic w tym dziwnego, skoro dzieło to stanowi ukoronowanie jego wieloletniej działalności bibliograficznej, a ponadto zajmuje najpocześniejsze miejsce w twórczości naukowej. Powszechnej uwagi uchodzą natomiast pozostałe prace bibliograficzne: zestawienia dzieł Adama Kochańskiego, dokończenie dzieła Michała Wiszniewskiego oraz szereg drobnych prac z zakresu bibliografii ogólnej i specjalnej. Podobnie, jak i w innych dziedzinach, tak i w tej brak jest chociażby szkicowej próby spojrzenia na dokonania Żebrowskiego, nie licząc krótkiej wzmianki zamieszczonej przez Józefa Korpałę w *Dziejach bibliografii w Polsce*¹.

Wydanie w 1992 roku *Bibliografii piśmiennictwa polskiego* w postaci reprintu, przez Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, stwarza niepowtarzalną okazję do przedstawienia i przypomnienia sylwetki Żebrowskiego oraz ukazania jego zasług i osiągnięć na polu bibliografii². Szkic biograficzny napisany na potrzeby tego wydania przez Andrzeja Śródkę daje krótką charakterystykę działalności naukowej Żebrowskiego, pomijając całkowicie jego działalność bibliograficzną³.

Teofil Żebrowski jest postacią mało znaną i właściwie zapomianą przez naukę polską. Nie licząc notatek biograficznych w encyklopediach i słownikach biograficznych⁴ oraz okazjonalnych wzmianek na marginesie innych wydawnictw⁵, istnieją zaledwie trzy prace w całości poświęcone temu uczoneму, w tym jedna o charakterze wspomnieniowym. Jest to praca Ludwika Dębickiego, redaktora „Czasu”, pozostającego w bliskiej przyjaźni z Żebrowskim⁶. Chociaż znajduje się

w niej wiele nieścisłości i błędów, nadal pozostaje podstawową publikacją, z której korzystają wszyscy zainteresowani osobą tego uczonego. Wiele cennych informacji na temat działalności kartograficznej Żebrowskiego oraz uzyskania przez niego doktoratu z tego zakresu przynosi praca Józefa Szaflarskiego opublikowana w 1968 roku⁷. W ostatnich latach Żebrowskim interesował się Józef Szymański. Opublikował on obszerny artykuł zawierający charakterystykę wielokierunkowej działalności naukowej tego uczonego oraz wnoszący wiele interesujących i ważnych faktów do biografii Żebrowskiego⁸. Warto zatem bliżej przyjrzeć się tej jakże barwnej i ciekawej osobowości na polu nauki polskiej w XIX w.

Teofil Wincenty Żebrowski urodził się 5 kwietnia 1800 roku w Wojniczu (obecnie woj. tarnowskie). Ostatnie badania, dowodzą, że pochodził z rodziny mieszczańskiej⁹, a nie szlacheckiej, jak dotąd powszechnie uważano¹⁰. Ojciec Wojciech był zegarmistrzem i prowadził warsztat rzemieślniczy, co sprawiało, że zaliczał się do zamożniejszego mieszczaństwa wojnickiego. Matka Franciszka z domu Wrońska, pochodziła z bogatej rodziny kmieci¹¹. Badania przeprowadzone przez J. Szymańskiego przynoszą także ważne i interesujące szczegóły dotyczące nazwiska Żebrowskiego. Okazuje się bowiem, że pierwotna forma nazwiska brzmiała – Zebrzacki lub Zebrzawski¹². Tą ostatnią formą posługiwała się cała jego rodzina (rodzice i rodzeństwo). Utrwalając pisownię swego nazwiska Żebrowski chciał – zdaniem J. Szymańskiego – zatrzeć pejoratywne zabarwienie pierwotnego nazwiska¹³.

Pierwsze nauki Żebrowski pobierał w szkole trywialnej w Wojniczu¹⁴, a nie – jak podają niektóre źródła – w Wieliczce¹⁵. W następnych latach ukończył trzy pierwsze klasy w Liceum Nowodworskiego w Krakowie, a po dwuletniej przerwie (spowodowanej chorobą), następne klasy, otrzymując w 1818 roku świadectwo maturalne w tejże sławnej szkole. Następnie rozpoczął studia na Uniwersytecie Krakowskim, gdzie uczęszczał na wykłady z filozofii, fizyki, geografii (fizycznej), chemii, mineralogii, geometrii wykreślnej, a także botaniki, matematyki, astronomii oraz języka i literatury angielskiej. Już samo zestawienie tych wykładów świadczy o zarysowującej się wszechstronności młodego studenta z wyraźną jednak specjalizacją w zakresie matematyki. Od 1821 był słuchaczem Szkoły Głównej w Kielcach z przedmiotów: górnictwa, mechaniki, maszynierii górniczej, budownictwa i topografii. Ukończył ją w 1823 roku. Następnie wstąpił do służby wojskowej w armii Królestwa Polskiego, gdzie z racji swojego wykształcenia został przydzielony do służby kwatermistrzowskiej, w randze konduktora kwatermistrzostwa. Tu zastał go wybuch powstania listopadowego. Za udział w powstaniu dostał nominację na podporucznika kwatermistrzostwa oraz Krzyż Virtuti Militari. Jednocześnie był zmuszony do zakończenia kariery wojskowej i opuszczenia granic Królestwa Polskiego. Żebrowski wraca do Krakowa i podejmuje kontynuację rozpoczętych niegdyś studiów na uniwersytecie. W 1832 roku uzyskał stopień doktora filozofii na podstawie rozprawy *O sieciach do kart geograficznych, astronomicznych i morskich* (1831) na Wydziale Filozoficznym. Była to pierwsza

praca w języku polskim o odwzorowaniach kartograficznych, niestety nie opublikowana, a także pierwszy doktorat filozofii z zakresu kartografii na Uniwersytecie Krakowskim¹⁶. Studiował także matematykę pod kierunkiem Karola Hubego. Wówczas już cieszył się opinią człowieka o szerokich horyzontach i gorącym patriotyzmie.

W 1832 roku otrzymał Żebrawski katedrę Geodezji i Topografii na Uniwersytecie Krakowskim. W wyniku nacisku władz zaborczych, które sprawowały protektorat nad uczelnią, już w roku następnym zlikwidowano katedrę, a Żebrawski, jako oficer powstania listopadowego musiał przerwać wykłady uniwersyteckie. Przez krótki czas pełnił funkcję adiunkta przy Katedrze Historii Naturalnej i Botaniki kierowanej przez Alojzego Estreichera, interesując się entomologią oraz wykładając triangulację, niwelację i kopiowanie planów. W 1842 roku ponownie próbował kontynuować karierę uniwersytecką, stając do konkursu o katedrę matematyki. Udział w powstaniu jeszcze raz mu przeszkodził i katedry tej nie otrzymał. W międzyczasie Żebrawski był inspektorem komunikacji lądowej (1833–1846), a od 1842 roku, również dróg wodnych w Rzeczypospolitej Krakowskiej. W 1834 roku Żebrawski poślubił Apolonię z Pfannerów.

Przekreślenie kariery uniwersyteckiej nie skłoniło go jednak do zaprzestania działalności patriotycznej. W 1835 roku wraz z Sewerynem Goszczyńskim, Lesławem Łukaszewiczem i Teofilem Januszewiczem staje na czele radykalnej organizacji Stowarzyszenie Ludu Polskiego. Udział w przygotowaniu powstania krakowskiego zakończył się dla Żebrawskiego emigracją do Liège (Belgia), gdzie przez rok był dyrektorem fabryki maszyn parowych. W 1848 roku wraca do kraju i obejmuje na powrót urząd inspektora. W końcu lat czterdziestych przez krótki okres wykładał w Szkole Technicznej i na Uniwersytecie Krakowskim geometrię wykreślną i miernictwo.

Działalność spiskowa Żebrawskiego po klęsce 1846 i 1848 roku zamknęła mu możliwość pełnienia jakichkolwiek funkcji w administracji państwowej. W 1853 roku Żebrawski został pozbawiony urzędu inspektora i przeniesiony na emeryturę. Uzyskane wcześniej (w 1849 r.) uprawnienia budowniczego pozwoliły na stworzenie warunków egzystencji, a nawet rozwinięcie żywej działalności naukowej.

Zakres zainteresowań naukowych Żebrawskiego był prawdziwie lelewelowski¹⁷. Interesował się wieloma dziedzinami nauki, a niektóre uzyskane wyniki spełniają swe funkcje do dzisiaj. Uprawiał on topografię i kartografię, a na swym koncie ma wiele map i planów, między innymi Krakowa, zdrojowisk leczniczych w Galicji, mapę zgromadzeń zakonnych dawnej diecezji krakowskiej¹⁸. Z racji swojego wykształcenia interesował się matematyką, budownictwem, geodezją i ogłosił szereg prac z tego zakresu. Położył podwaliny pod polską archeologię, był także inicjatorem powołania Komitetu Archeologicznego (1850) przy Towarzystwie Naukowym Krakowskim oraz współzałożycielem Muzeum Archeologicznego w Krakowie (1850). Z jego inicjatywy TNK podjęło akcję zinwentaryzowania polskich zabytków historycznych. Prowadził także badania z zakresu nauk

pomocniczych historii (sfragistyka, numizmatyka). Zajmował się także entomologią i opublikował kilka prac z tej dziedziny. O jego szerokich zainteresowaniach filologicznych wiążących się z gorącym patriotyzmem, świadczy fakt wydania gramatyki praktycznej języka polskiego (1876) oraz prace nad słownikiem języka polskiego, który miał być poszerzeniem i unowocześnieniem *Słownika języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego.

Ważne miejsce w działalności Żebrowskiego zajmują prace konserwatorskie prowadzone przy zabytkowych budowlach (kościół dominikański w Krakowie, zamek Lubomirskich w Nowym Wiśniczu). Wraz z Józefem Łepkowskim był inicjatorem i wykonawcą porządkowania grobów królewskich w wawelskiej katedrze. Był wielce czynny w komitecie opieki nad krakowskim kopcem Kościuszki i w komitecie restauracji słynnego ołtarza Wita Stwosza. W swych pracach konserwatorskich stosował Żebrowski daleko posunięty umiar, zmierzając do zachowania ocalałych elementów zabytkowych, bez upiększania ich lub wzbogacania pseudorekonstrukcjami.

Żebrowski dobrze znał języki klasyczne (grecki, łacina, hebrajski) oraz współczesne (angielski, francuski, niemiecki), a nawet wschodnie nie były mu obce. Dokonał przekładu *Pieśni Ossyjana* J. Macphersona (1875) i *O sztukach rozmaitych ksiąg* Theophiliusa Mnicha (1885), interesował się także mitologią.

W kręgu jego zainteresowań pozanaukowych dominował rysunek i rytownictwo. Na fali rozbudzonego w XIX w. bibliofilstwa, zbieractwa pomników oraz zabytków polskich, Żebrowski, podobnie jak i wielu uczonych, przystąpił do gromadzenia księgozbioru. Zbieractwo bowiem pojmował jako środek zachowania dorobku naukowego i kulturalnego narodu. Nawiązawszy stosunki z antykwariuszami i księgarzami zagranicznymi i polskimi, zbierał i nabywał, co warte było do nabycia. Zbiory jego, gromadzone dużym wysiłkiem i kosztem wielu wyrzeczeń, miały uratować niejednego rzadki zabytek dla przyszłych pokoleń. Wzrastały z każdym rokiem, wzbogacane nowymi rękopisami i drukami, dochodząc z czasem do poważnych rozmiarów. Na charakter zbiorów Żebrowskiego wpłynęły jego własne zainteresowania naukowe i zamiłowania bibliofilskie, oparte na szerokiej znajomości bibliografii. Dlatego też kolekcjonerstwo Żebrowskiego nie polegało na gromadzeniu zbiorów o charakterze muzealnym, lecz zmierzało do stworzenia prywatnej biblioteki naukowej z zakresu matematyki i nauk przyrodniczych. Znalazło się w niej wiele cennych druków i rękopisów zwłaszcza z XVII–XIX wieku. Zebrał również spory zbiór kalendarzy, map, sztychów i numizmatów oraz kolekcję owadów. Jego księgozbiór posiadał ekslibris wykonany przez Kajetana Kielisińskiego, rysownika, ilustratora i bibliotekarza Biblioteki Kórnickiej.

Bliższe informacje na temat struktury i rozmiarów księgozbioru przynoszą opracowane i wydane przez Żebrowskiego katalogi. Pierwszy z nich – bez tytułu – opublikowany w 1868 roku zawiera spis 2039 dzieł z zakresu matematyki, astronomii, fizyki, sztuk pięknych, technologii i wojskowości¹⁹; drugi zatytułowany *Zbiór książek Teofila Żebrowskiego* został wydany w Krakowie w 1870 roku.

Prawdopodobnie trudna sytuacja materialna zmusiła Żebrawskiego do sukcesywnej sprzedaży książek ze swojej biblioteki. Już w roku 1855 pewną ilość książek nabył od niego Piotr Moszyński, znany kolekcjoner i zbieracz książek²⁰. W 1868 roku starania o pozyskanie cennego i bogatego księgozbioru Żebrawskiego podjął Jan Kanty Działyński, nowy właściciel Biblioteki Kórnickiej. Godzi się wspomnieć, że lata 1869–1880 są okresem największego rozwoju tej Biblioteki. W tym czasie powstają nowe działy, które były wyrazem zainteresowań właściciela, jak matematyka, nauki przyrodnicze, wojskowość. W imieniu Działyńskiego pertraktacje z Żebrawskim w sprawie sprzedaży księgozbioru prowadził Zygmunt Celichowski, bibliotekarz Biblioteki²¹. Większa część zbiorów została zakupiona przez Działyńskiego w 1869 roku. Z tej to okazji został opublikowany, bez podania miejsca i roku wydania, *Katalog biblioteki Teofila Żebrawskiego nabytej przez Bibliotekę Kórnicką*²². Pozostałe zbiory były sukcesywnie zakupowane do roku 1872. W ten sposób księgozbiór Biblioteki Kórnickiej wzbogacił się o specjalistyczną kolekcję starych druków z zakresu nauk ścisłych, zbiorów kalendarzy oraz rękopisy z arytmetyki i geometrii (XVII–XIX w.) oraz dziennik Stanisława Naropińskiego.

Księgozbiór odegrał zasadniczą i kluczową rolę w działalności naukowej Żebrawskiego. Przede wszystkim jednak okazał się doskonałym warsztatem naukowo-bibliograficznym dla narodzin i powstania szeregu prac bibliograficznych, w szczególności zaś retrospektywnej bibliografii matematyczno-fizycznej.

Dorobek naukowy Żebrawskiego wysoko oceniali współcześni. W dowód uznania dla jego zasług naukowych został w 1850 roku członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a w 1873 członkiem Akademii Umiejętności. Ponadto był członkiem Towarzystwa Entomologicznego w Szczecinie, Instytutu Geologicznego w Wiedniu oraz Towarzystwa Rolniczego i Leśnego we Lwowie. Prace jego były drukowane w wydawnictwach Towarzystwa Naukowego, Akademii Umiejętności, a także Akademii Wileńskiej. Bibliografia jego prac opublikowana została w 1875 roku w „Roczniku Akademii Umiejętności”. W sumie ogłosił około 40 prac. Znane są jego kontakty z najwybitniejszymi uczonymi polskimi i obcymi.

Teofil Żebrawski zmarł 5 lutego 1887 roku w Krakowie. O jego śmierci donosiły wszystkie ważniejsze czasopisma naukowe. Oto jak oceniono jego wszechstronność naukową w Akademii Umiejętności: „Aż dziw jak wiele różnych gałęzi ten umysł obejmował z równym zamiłowaniem i gruntownością. Matematyk z powołania i zawodu inżynier, oficer kwatermistrzostwa, oddany przede wszystkim budownictwu i matematyce śp. Żebrawski był obok tego jednym z bardzo zamiłowanych i umiejętnie uczonych znawców, badaczy archeologii, był powagą w rzeczach języka polskiego i w rzeczach sztuki i w tych różnorodnych kierunkach zawsze czynny, zawsze skutecznie działający, pełen zasług w Akademii położył ich wiele około nauki jako takiej i około miasta, w którym żył i umarł”²³.

W działalności naukowej Żebrawskiego ważne miejsce zajmuje bibliografia. Działalność bibliograficzna Żebrawskiego wyrosła z konkretnych potrzeb epoki

i jest odbiciem, a zarazem ukoronowaniem programowych założeń XIX wieku w bibliografii w Polsce. Podejmowane wówczas prace na tym polu, obok rejestracji piśmiennictwa polskiego, były podstawowym obowiązkiem patriotycznym. W nich upatrywano narzędzie skutecznej samoobrony przed zatraceniem dla pamięci i kultury polskiej wiadomości o dawnym piśmiennictwie narodu, a zarazem uznano je za podstawę wszelkich badań naukowych²⁴. W początkowym okresie prace bibliograficzne szły w kierunku objęcia rejestracją całości piśmiennictwa polskiego. Należą do nich przede wszystkim Feliksa Bentkowskiego *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* (Wilno 1814 T. 1–2), Adama Jochera *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce od wprowadzenia do niej druku po rok 1830 włącznie*. (Wilno 1840–1857 T. 1–3) oraz Michała Wiszniewskiego *Historia literatury polskiej* (Kraków 1840–1857 T. 1–10). Te szeroko zakrojone prace dały impuls do podjęcia mniejszych, ale cennych inicjatyw, których celem było zarejestrowanie piśmiennictwa jednej gałęzi wiedzy. Rozwój nauk i zainteresowań naukowych w drugiej połowie XIX wieku, zwłaszcza od czasów zaktywizowania się towarzystw naukowych i powstania Akademii Umiejętności oraz Kasy im. Mianowskiego, miał oparcie w coraz liczniejszych bibliografiach dziedzinowych.

Nie ulega wątpliwości, iż swoje zainteresowania bibliografią zawdzięcza Żebrowski atmosferze towarzyszącej wydaniu *Historii literatury* F. Bentkowskiego. Dzieło to, wywołało prawdziwy ruch umysłowy, zwłaszcza w kręgach zbieraczy, bibliofilów, właścicieli bibliotek prywatnych. Zachęciło do usilnego poszukiwania druków nieznanymi Bentkowskiemu. Posypały się uzupełnienia, poprawki do *Historii*, które w intencjach autorów miały dopomóc w opracowaniu pełnej i kompletnej bibliografii narodowej. Gromadzenie materiałów bibliograficznych trwało z większym i mniejszym nasileniem do czterdziestych lat XIX w. i przerwało je dopiero ukazanie się dzieła M. Wiszniewskiego.

W gronie „dopełniaczy Bentkowskiego” znalazł się także Żebrowski. W 1838 roku ogłosił pod kryptonimem (T.Ż) *Dopełnienie dawnej bibliografii polskiej*²⁵. Jest to wykaz 120 druków z zakresu medycyny, weterynarii, nauk przyrodniczych, które zostały pominięte przez polskich bibliografów, albo błędnie opisane. Na uwagę w jego zestawieniu zasługiwała natomiast sama metoda rejestracji druków, którą zastosował później w pewnych uzupełnieniach w bibliografii matematycznej. Za podstawę bibliografowania przyjął opis z autopsji i wierne oddanie karty tytułowej. W opisie druków podawał pełny tytuł dzieła, nazwę autora, miejsce wydania, nazwisko wydawcy lub drukarza, rok wydania, format i objętość. Notatki te wyróżniają się starannym, dokładnym opisem bibliograficznym, który często uzupełniony jest o interesujące i ciekawe adnotacje księgoznawcze (np. dotyczące kwestii wątpliwego lub błędnego autorstwa, roku i miejsca wydania, strony typograficznej druku) i treściowe. *Dopełnienie* składa się z dwóch części. Pierwsza część dzieli się na dwa działy: Książki lekarskie i o lekarzach oraz Weterynaria; autor odnotowuje tu 47 pozycji; druga, znacznie obszerniejsza, zawiera 73 pozycje

ułożone w trzech działach: Lekarskie, Nauk przyrodniczych, Gospodarskie i technologiczne. W obrębie działów prace są uporządkowane według chronologii wydawniczej.

Ponowne zetknięcie Żebrawskiego z bibliografią miało miejsce na początku lat pięćdziesiątych. Aleksander Przezdziecki, znany bibliograf i zbieracz książek, zwrócił się do niego z propozycją przygotowania do druku ostatnich tomów *Historii literatury polskiej* Michała Wiszniewskiego. Wiszniewski, uwikłany w rewolucję lutową w 1846 roku, zmuszony był opuścić kraj. Przed wyjazdem do Włoch sprzedał nakład siedmiu tomów swego dzieła i materiał do dalszych tomów Konstantemu Macewiczowi. Macewicz wydał tylko ósmy tom (1851) rozszerzony i przejrany przez Wiszniewskiego. Materiał do pozostałych tomów odstąpił Przezdzieckiemu. Powodowany uznaniem dla walorów naukowych i informacyjnych *Historii* Przezdziecki rozpoczął starania o pozyskanie kogoś, kto by podjął się doprowadzenia dzieła Wiszniewskiego do końca. Zachęcał on do tej pracy kilku uczonych krakowskich, między innymi, Władysława Syrokomlę i Karola Mecherzyńskiego, lecz po zapoznaniu się z materiałem, żaden nie wyraził zgody²⁶. Powodem tego były, prawdopodobnie, żądania i warunki jakie stawiał inicjator wydania. Zgodnie z jego wolą materiał bibliograficzny miał być poddany obróbce, uzupełniony nowymi pozycjami i wreszcie powiązany wiadomościami z innych dzieł i źródeł²⁷. Doprowadzeniem pracy do zamierzonego końca podjął się Żebrawski. W 1857 roku tom dziewiąty został opublikowany. Zawierał on samą bibliografię okraszoną licznymi wypisami z dzieł, ułożoną w cztery działy: literatura teologiczna, prawnicza, filozoficzna, lekarska i nauk przyrodniczych. Pominiętych zostało wiele zagadnień szczegółowych, do których Wiszniewski zgromadził bibliografię. Jaki był osobisty wkład Żebrawskiego w opracowanie tego tomu trudno powiedzieć. Julian Dybiec, autor monografii o Wiszniewskim, uważa, że udział Żebrawskiego był znikomy²⁸. Poza połączeniem rozlicznych części i usystematyzowaniem ich nic więcej nie zrobił. Jego zdaniem jedyną samodzielną rozprawą Żebrawskiego w całym tomie był podrozdział o matematyce pochodzący z materiału gromadzonego do bibliografii matematycznej. Wydaje się, że opinia Dybca jest bardzo stronnicza i sformułowana została z punktu widzenia zasług naukowych Wiszniewskiego. Sam Żebrawski w przedmowie do tomu dziewiątego, wspomina, że starał się w miarę możliwości opisy sprawdzać i prostować omyłki i błędy²⁹. „Dzieł, które mogłem mieć w rękę i bliżej się z ich treścią obznajomić, obszerniejsze dają opisy lub za przykładem Pana Wiszniewskiego kładę z nich wyjątki albo treść pisma”³⁰. Z przedmowy dowiadujemy się także, że dostęp do wielu druków zawdzięczał Józefowi Muczkowskiemu, dyrektorowi Biblioteki Jagiellońskiej i Augustowi Bielowskiemu, dyrektorowi Ossolineum. Korzystał również z pomocy znakomitego bibliografa i wielkiego erudyty Żegoty Paulego, który dostarczył mu także wiele notat bibliograficznych oraz udostępnił swój bogaty i zasobny księgozbiór.

Wiść o wydaniu tomu dziewiątego dotarła do Wiszniewskiego i wzbudziła u niego żal oraz pretensje do Przeddzieckiego i Żebrawskiego³¹. Przeddzieckiemu nie mógł wybaczyć samowolności w dysponowaniu materiałami, naruszenie praw autorskich i wydania pracy bez jego zgody, a nawet powiadomienia o tym autora. Jako objaw lekceważenia swej pracy i własnej godności poczytał powierzenie opracowania przekazanych materiałów osobie nie znanej w świecie naukowym i nie posiadającej do tego odpowiednich kwalifikacji. Do Żebrawskiego czuł żal za przedmowę, w której znalazło się – jego zdaniem – wiele niepotrzebnych i fałszywych informacji. Wydawało mu się, że jego dobre imię zostało zniesławione przez zamieszczenie w przedmowie wzmianki mającej sugerować sprzedaż luźnych materiałów jako wykończonego tomu. Wiszniewski uważał, że Żebrawski wydrukował noty bezładnie, nie umiając wnieść własnego wkładu, oszukując tym samym czytelników jego nazwiskiem i wydając surowe materiały jako *Historię*³². Żałość i uraza do Żebrawskiego przybrała takie rozmiary, że usiłował Wiszniewski sprawę o naruszenie praw autorskich skierować na drogę sądową, do czego jednak nie doszło. Wobec tego przerwano druk dalszych materiałów bibliograficznych i zamknięto dzieło w 1857 roku tomem dziesiątym, zawierającym spis 2500 autorów wymienionych w dziesięciu tomach *Historii*, zestawiony przez Żebrawskiego³³.

Przykrość i upokorzenie doznane ze strony Wiszniewskiego oraz zakwestionowanie umiejętności bibliograficznych, nie zniechęciły Żebrawskiego do bibliografii, wręcz przeciwnie zainteresowanie tą dziedziną jeszcze bardziej spotęgowało się. Doświadczenia zebrane podczas pracy nad dziełem Wiszniewskiego stały się niejako zaprawą bibliograficzną do podejmowania nowych inicjatyw w tym zakresie. Już w 1858 roku Żebrawski ogłasza *Spis cząstkowy rycin polskich jako materiał do ogólnego katalogu tychże*³⁴. Praca ta stanowi pokłosie jego zainteresowań archeologicznych i podjętych przez niego prac mających na celu zinventaryzowanie polskich zabytków historycznych. Żebrawski rozumiał, iż zabytki przeszłości można zachować jedynie wówczas, gdy zostaną skatalogowane, a tym samym uzyska się orientację w ich zasobie i stanie zachowania. Z zakresu archeologii ogłosił on również szereg drobnych przyczynków bibliograficznych w „Przewodniku Bibliograficzno-Archeologicznym” w latach 1881–1882.

W 1862 roku Żebrawski opublikował swoją następną pracę bibliograficzną pt. *Wiadomości o Adamie Kochańskim i pismach jego matematycznych*³⁵. Kochański, wybitny matematyk drugiej połowy XVII wieku, na skutek konfliktów z władzami zakonnymi (był jezuitą), działał głównie za granicą, gdzie ogłosił drukiem kilka rozpraw z zakresu matematyki. Kochański pozostawał w bliskiej przyjaźni z wieloma wybitnymi uczonymi tego okresu, a w szczególności z G. Leibnizem, z którym prowadził ożywioną korespondencję³⁶. Żebrawski jako pierwszy zainteresował się dorobkiem naukowym Kochańskiego z zakresu matematyki, właściwie nieznanym na gruncie polskim i wykazał znakomitą znajomość geometrii, rachunku całkowego i różniczkowego u tego uczonego.

Żebrawski daje krótki szkic biograficzny Adama Kochańskiego, a następnie wykaz jego prac. Zestawienie obejmuje 10 pozycji w układzie chronologicznym. Opis bibliograficzny zawiera najważniejsze informacje niezbędne do identyfikacji druków. Następnie Żebrawski przeprowadził szczegółową analizę jednej z prac Kochańskiego na temat rozwiązania zadań przez wykreślenie (jak okrąg koła zamienić na prostą za pomocą wykreślenia), wskazując na nowatorskie rozwiązanie tego problemu. Pomysł ten do dziś jest jeszcze ceniony w matematyce.

Zasługą Żebrawskiego było nie tylko zwrócenie uwagi na prace i osiągnięcia naukowe Kochańskiego, ale także pokazanie, na jego przykładzie, iż brak opracowania syntetycznego i orientacji w piśmiennictwie matematycznym doprowadza często do zajmowania się zagadnieniami i problemami, które zostały dawno rozwiązane i zdefiniowane. Przy tej okazji Żebrawski wysunął postulat jak najszybszego opracowania dziejów matematyki w Polsce celem poznania jej osiągnięć i dokonań.

Na początku lat sześćdziesiątych ponownie dochodzi do współpracy Żebrawskiego z Przeddzieckim. Tym razem został on zaproszony do pracy w Komitecie Wydawniczym, który miał się zająć przygotowaniem do druku dzieł Jana Długosza³⁷. Wcześniejsze zainteresowania Długoszem sprawiło, że Żebrawski podjął się wydania w ramach *Opera omnia* Długosza *Banderia Prutenorum* oraz *Clenodia*. Udział Żebrawskiego w wydaniu *Opera omnia* jest zresztą znakomity. Z benedyktyńską cierpliwością kolekcjonował liczne rękopisy oraz opracował indeksy, które ukazały się już po śmierci autora. Rzec można, że umarł przy pracy nad indeksami, bo zajmował się właśnie korektą ostatniego tomu indeksów³⁸. Szczególnie ważki jest jego wkład w wydanie Długoszewego *Liber beneficiorum*, do którego opracował niezwykle żmudny indeks miejscowości. Historycy przyznają zgodnie, że dzieło to praktycznie byłoby niemożliwe do pełnego wykorzystania bez tego indeksu. Są tam objaśnienia dotyczące miejscowości, które od czasu Długosza bądź przestały istnieć, bądź zmieniły nazwę lub wobec średniowiecznej pisowni były trudne do zidentyfikowania.

Ukoronowaniem działalności bibliograficznej Żebrawskiego jest, wspomiana już, *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*. Jest to zarazem dzieło życia uczonego, któremu poświęcił ponad 20 lat pracy. Dzieło to o wiele lat przeżyło swego twórcę, zachowując przydatność i użyteczność w badaniach naukowych.

Początkowo Żebrawski nosił się z zamiarem opracowania historii nauk matematycznych w Polsce. Zapowiedziano nawet druk dzieła w 1854 roku³⁹. Do druku jednak nie doszło. Jest wielce prawdopodobne, że bogactwo i różnorodność materiału wpłynęły na zmianę koncepcji. Autor zrozumiał i uświadomił sobie, że napisanie historii nauk musi być poprzedzone opracowaniem bibliografii. Dlatego też, ostatecznie zrezygnował z pierwotnego zamiaru i zajął się zbieraniem do niej materiałów. Gromadzenie miał o tyle ułatwione, że mógł oprzeć się na swoim zasobnym księgozbiórze. Dzięki temu przy opisie dzieł opierał się w znacznej

mierze na autopsji. Korzystał także z licznych bibliotek polskich: Jagiellońskiej, Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Ossolińskich oraz zagranicą: Królewskiej w Brukseli, w Ołomuńcu. Przejrzał zbiory bibliotek Czartoryskich w Sieniawie i Paryżu oraz Potockich w Wilanowie. Oczywiście materiał do *Bibliografii* czerpał Żebrawski zarówno z bibliotek, jak i ze źródeł bibliograficznych drukowanych i rękopiśmiennych. Główne źródła wymienia w przedmowie⁴⁰. Z przedmowy dowiadujemy się, że o wielu rzadkich drukach i rękopisach znajdujących się w Bibliotece Jagiellońskiej otrzymał wiadomość od Józefa Muczkowskiego, który także udostępnił mu, przed śmiercią, sporządzony przez siebie spis rękopisów. Także znakomici zbieracze piśmiennictwa jak Ż. Pauli, A. Przedziecki i Stanisław Krzyżanowski udostępnił mu swoje zbiory prywatne oraz służyli cennymi uwagami i wskazówkami. Żebrawski pozyskał pomoc i współpracę Karola Estreichera. Estreicher udzielił mu wielu notat bibliograficznych, a także udostępnił kartotekę *Bibliografii polskiej XIX stulecia*, publikowaną zeszytami od 1869 roku. Żebrawski zrewanżował się mu tym samym dostarczając wielu cennych informacji bibliograficznych z zakresu nauk ścisłych⁴¹. Naturalnie sięgnął Żebrawski do wszystkich sobie znanych polskich prac bibliograficznych: Szymona Starowolskiego, Jana Janockiego, Feliksa Bentkowskiego, Samuela Jerzego Bandtkie, Adama Jochera, Michała Wiszniewskiego. Korzystał także z ważniejszych obcych bibliografii dziedzinowych np. C. Beughema *Bibliographia mathematica* i J. Weidlera *Bibliographia astronomica*. Nie poprzestał na zestawieniach bibliograficznych, lecz sięgnął także do katalogów księgarskich i antykarskich oraz czasopism i pism zbiorowych.

Zdając sobie sprawę z niekompletności zebranego materiału oraz konieczności podjęcia dodatkowych poszukiwań, Żebrawski wstrzymywał się z publikacją dzieła. Jak sam przyznaje w przedmowie do *Bibliografii* „praca byłaby niewątpliwie pozostała w rękopisie, gdyby nie zachęcenie do jej wydania i czynnego poparcia ze strony Działyńskiego”⁴². Jan Kanty Działyński, mecenas nauki i kultury polskiej, przewodniczący Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu, mając pełną świadomość znaczenia bibliografii dla badań naukowych oraz tego, że stanowi ona wizytówkę dorobku uczonych polskich w zakresie nauk ścisłych, zwrócił się do Żebrawskiego z propozycją opublikowania jej w związku z obchodami 400-lecia urodzin Mikołaja Kopernika. W owych latach mobilizował Działyński wszystkie środki i siły na wydawnictwa, na inicjowanie, zamawianie prac oraz pism użytecznych i potrzebnych dla kraju, na zapełnienie dotkliwych luk w literaturze, by dawać pracującym, uczącym lub nauczającym warunki lepszej pracy. Żebrawski uległ w końcu namowom Działyńskiego i wyraził zgodę na druk bibliografii „powziąwszy to przekonanie, że wcześniejsze jej puszczenie w obieg poda wcześniej pracownikom na tem polu sposobność jej uzupełnienia”⁴³. W 1873 roku w Krakowie nakładem Biblioteki Kórnickiej *Bibliografia* ukazała się drukiem. Była ona jednym z pięciu wydawnictw, które zostały opracowane i opublikowane w związku z kopernikańskimi obchodami rocznicowymi.

Celem bibliografii było zestawienie dorobku piśmiennictwa polskiego, co stanowić miało podstawę do krytycznych i syntetycznych opracowań historii nauki polskiej. Taki cel deklaruje Żebrawski w przedmowie do *Bibliografii*. Píše on: „Zbierając niniejsze wiadomości w znacznym przeciągu, miałem na celu przygotowanie obfitego ile możliwości wątku dla tych, którzy by się zająć chcieli napisaniem dziejów postępu naszego piśmiennictwa w dziale nauk matematyczno-fizycznych”⁴⁴.

Zgodnie z przekonaniem, iż przedmiotem badań naukowych może być tylko okres historycznie zamknięty, uwzględnił Żebrawski w zasadzie piśmiennictwo od XIII wieku do 1830 roku. Odstępstwo od tej zasady czyni dla wybitnych uczonych polskich (np. Mikołaj Kopernik, Witello, Jan Śniadecki), rejestrując prace ich dotyczące opublikowane w latach 1831–1870.

Przedmiotem *Bibliografii* jest piśmiennictwo z zakresu matematyki i fizyki oraz dziedzin, w których są wykorzystywane i stosowane: astronomia, astrologia, chemia, geografia, budownictwo, wojskowość, a także malarstwo i muzyka. Zakres rzeczowy, wyznaczony dziełu budził pewne wątpliwości recenzentów, lecz nie został zakwestionowany. Bo jak pisze Władysław Wisłocki „[...] o to zastosowanie (matematyki i fizyki – *przyp. aut.*) i zdania pod tym względem mogą być podzielone i należy w tej mierze uszanować zapatrywania autora, byle tylko były ściśle i pewnym ładem przeprowadzone”⁴⁵.

Bibliografia Żebrawskiego miała za zadanie objąć całe piśmiennictwo polskie w ramach wyznaczonego zakresu rzeczowego. Wychodząc z tego założenia rejestrował on publikacje wydane w kraju oraz polonica zagraniczne. Ponadto uwzględnił także dzieła autorów obcych, które były wykorzystywane przez naukę polską i miały duży wpływ na jej rozwój. Chodzi tu głównie o prace, które – jak pisze – „służyły do wykładu nauk w kolegiach i akademiach i u nas z obcych pism kopiowane i zwykłymi komentarzami mistrzów objaśniane [...] podobnie jak przedruki obcych książek, które dla wykładu i rozpowszechnienia nauk w naszych drukarniach wydawane, zyskały sobie u nas prawo obywatelstwa”⁴⁶. Swoim zasięgiem wydawniczym *Bibliografia* obejmuje książki, artykuły z czasopism, rozprawy z prac zbiorowych, kalendarze, atlasy, a także portrety, nagrobki, medale i pomniki. Oprócz prac drukowanych w szerokim zakresie uwzględniane są rękopisy.

Bibliografia posiada układ chronologiczny. Całość materiału została podzielona na stulecia: wiek XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII i XIX. Wybór takiego układu miał swoje uzasadnienie. Chodziło bowiem w pracy o wykazanie historycznego rozwoju piśmiennictwa matematycznego. Zdaniem Henryka Sawoniaaka jest to bardzo widoczne w dziele Żebrawskiego, którego forma jest na pograniczu historii piśmiennictwa, a fakt, że bibliografia ogranicza rejestrację piśmiennictwa do 1830 roku (czyli 40 lat przed opracowaniem bibliografii), tym bardziej wskazuje na historyczny punkt widzenia⁴⁷. W ramach poszczególnych stuleci pozycje uszeregowane są w kolejności chronologicznej. Pisarze wykazywani są

według chronologii działalności pisarskiej; jako wyznacznik Żebrawski przyjmował datę debiutu. Zastosowanie tej zasady zwłaszcza w odniesieniu do autorów debiutujących przy samym końcu danego stulecia, nie było najszcześniejszym rozwiązaniem. Debiut pisarski bowiem decydował o przynależności autora do określonego stulecia, a nie zasadnicza twórczość naukowa przypadająca na początek następnego wieku. Klasycznym tego przykładem jest Jan Śniadecki. Pomimo tego, że większość swoich prac ogłosił w pierwszej połowie XIX wieku i powszechnie uznawany jest za uczonego tego okresu, sklasyfikowany został jako pisarz XVIII wieku, tylko dlatego, że zadebiutował w roku 1781. W obrębie autora prace uszeregowane są według chronologii wydawniczej. Odstępstwo od tej zasady Żebrawski zrobił w przypadku Mikołaja Kopernika, dzieląc całość materiału bibliograficznego na następujące części: Dzieła Mikołaja Kopernika; Obce pisma z powodu dzieł Kopernika; Żywoty Mikołaja Kopernika; Medale na cześć Kopernika; Wizerunki i pomniki; Poemata na cześć Kopernika.

Zadania bibliografii pojmował Żebrawski nie mechanicznie lecz naukowo. Większość prac starał się opisywać w miarę możliwości z autopsji. Opis bibliograficzny jest dokładny, a w przypadku druków stanowi wierną kopię karty tytułowej. Sam opis nie wyodrębnia hasła, ale podaje elementy karty tytułowej w jej oryginalnym układzie. Dla oddania nazwy autora, zastosował Żebrawski wyróżnienie graficzne. Zwracał szczególną uwagę na format, objętość i materiały ilustracyjne (tabele, wykresy). W przypadku rękopisów również podaje format (np. in folio), ilość kart liczbowanych i nieliczbowanych oraz informacje o filigranach (znakach wodnych).

Żebrawski nie poprzestaje na opisie formalnym, lecz podaje wiele cennych i interesujących informacji o charakterze księgoznawczym i treściowym. Adnotacje księgoznawcze dotyczą kwestii wątpliwego autorstwa, zagadnienia daty i miejsca druku, wyglądu zewnętrznego (rodzaj druku, ryciny, drzeworyty, herby, sygnety drukarskie), części składowych książki (dedykacje, przedmowy, karta tytułowa). Dużą wagę przywiązuje Żebrawski do zagadnienia związków bibliograficznych między dziełami. W niektórych przypadkach stara się wyjaśnić okoliczności powstania dzieła, wyśledzić jego związek z innymi dziełami. Odnotowuje bardzo skrupulatnie wcześniejsze wydania opisywanej publikacji, z zaznaczeniem różnic występujących między nimi. Informacje o treści dzieła zawarte w notach mają różną postać. Przede wszystkim podają niezwykle skrupulatnie nazwiska osób związanych z danym dziełem. Wymieniają adresatów dedykacji, osoby do których odnosi się treść dzieła. Niejednokrotnie Żebrawski zwraca uwagę na jakąś część dzieła zawierającą ciekawe szczegóły. Często spotykamy informacje pochodzące z przedmowy, z dedykacji, z jakiegoś fragmentu dzieła. Przy pozycjach, notowanych, już w innych bibliografiach, podawał źródła bibliograficzne, które dane dzieło opisują. Ponadto zamieszcza skróty nazw bibliotek posiadających dany druk lub rękopis np. Bibl. Jagiell.; W mo. bibl. [w mojej bibliotece]. Przy znanych

i wybitnych uczonych czasami podaje Żebrowski dotyczące ich piśmiennictwo, czyli literaturę przedmiotu.

Bibliografia przytacza i omawia, według numeracji, 2640 pozycji, lecz jest ich znacznie więcej z uwagi na istnienie wielu pozycji zbiorowych.

Uzupełnieniem zrzębu głównego jest indeks osobowy, uzupełniony hasłami alfabetycznymi anonimów. Wykazuje on w jednym szeregu abecedowym nazwy autorów, tłumaczy, wydawców, drukarzy, rysowników, rytowników, osób będących przedmiotem opracowania oraz tytuły dzieł anonimowych. Indeks został opracowany w miarę dokładnie i skrupulatnie. W przeciwieństwie, do powszechnie panującego wówczas zwyczaju, Żebrowski nie stosuje inwersji tj. przedstawiania liter w kryptonimie zachowując ich oryginalną kolejność oraz nie grupuje kryptonimów na początku liter, lecz wymienia we wspólnym szeregu z innymi hasłami. Dzieła anonimowe opisywane są pod pierwszym wyrazem tytułu, a w celu odróżnienia od pozostałych haseł wydrukowane zostały kursywą. Do mankamentów indeksu należy zaliczyć podawanie nazw tej samej osoby w różnych miejscach w formie przejętej z opisu, bez powiązania odsyłaczami. Choć w bibliografii pozycje są numerowane Żebrowski odsyła w indeksie do stronic, zamiast do numerów pozycji.

Dodatkowym zabiegiem mającym stanowić jakiś klucz rzeczowy do tej bibliografii, jest wyrzucenie na margines numerów pozycji z oznaczeniem dziedziny (np. Fiz.; Mat.) lub określenia formalnego (np. kalend.).

Bibliografia, ze zrozumiałych względów, wzbudziła żywe zainteresowanie zarówno w środowisku naukowym, jak i bibliograficznym. Już w 1873 roku pojawiły się pierwsze recenzje. Cyprian Walewski, bibliofil i bibliograf, z entuzjazmem wypowiadał się o dziele Żebrowskiego, podkreślając jego wielką przydatność i nieodzowność w badaniach naukowych. Uważał on, że mimo licznych opuszczeń i błędów oraz pewnych niedostatków układu (rękopisy nie są oddzielone od druków), praca Żebrowskiego „zasługuje na szczególne uznanie i wdzięczność, a mianowicie z tego względu, że ją zbierać bibliografię nauk niegdyś dosyć obszernie uprawianych, a dla pracujących nad historią literatury najmniej z źródłami obeznajomionych”⁴⁸.

Od pochlebnego tonu recenzji Walewskiego wyraźnie odbiega wnikliwa ocena Władysława Wisłockiego, bibliografa i kustosa Biblioteki Ossolińskich⁴⁹. Recenzja była bardzo krytyczna, momentami wręcz surowa a nawet napastliwa. Wisłocki zanegował w pracy Żebrowskiego dosłownie wszystko. Miał poważne zastrzeżenia do metody zastosowanej w dziele, a więc zakresu treściowego nazbyt szerokiego, do opisów bibliograficznych, za mało dokładnych, do szeregowania wewnętrznego, za mało przejrzystego. Wisłocki ostro zaatakował układ dzieła. Zastosowanie układu chronologicznego uważał za niezbyt trafne i szczęśliwe rozwiązanie i opowiadał się za układem abecedowym (alfabetyczno-przedmiotowym). „W ogólności gdyby Żebrowski przyswoił był sobie system bibliograficzny Karola Estreichera i jego sposób rejestrowania autorów i dzieł ściśle podług

abecadła wraz z systemem odsyłaczyw [...] byłby dziełu swemu, któremu w tym kształcie jak je nam dał, nie można przyznać poważnego tytułu Bibliografia, zapewnił rzetelną i zasłużoną wartość i byłby w niej od razu i całkiem łatwym do skutecznego sposobem dał odpowiedź na różne tematy.[...] I cóż po niej początkującemu matematykowi i fizykowi, jeśli na takie żywotne dla siebie zagadnienie nie znajdzie w niej zaraz odpowiedzi”⁵⁰. Ponadto z wielką uwagą wyławiał Wisłocki pomyłki i błędy, przytaczając całą ich listę oraz dał liczne uzupełnienia. Uważał on, że słabe strony dzieła oraz błędy i braki dyskwalifikują je jako pracę bibliograficzną. Zdaniem Wisłockiego nie zaważył na tym pośpiech towarzyszący publikacji bibliografii, lecz nieprzemyślana od początku przez Żebrowskiego metoda opracowania. Swoją wypowiedź recenzent kończy stwierdzeniem, które musiało boleśnie dotknąć Żebrowskiego: „Lecz i z tej strony byłby szacowny autor, którego bibliografem nie jest, zrzucił za siebie wszelką odpowiedzialność, gdyby był mozolnemu dziełu swemu dał stosowniejszy napis, i w tytule zamiast początkowych wyrazów „Bibliografia” powiedział „Materiały do bibliografii ...”⁵¹.

Chociaż z niektórymi zarzutami Wisłockiego można by się zgodzić, z innymi dyskutować, to w żadnym wypadku nie można zgodzić się z generalnym twierdzeniem, że dzieło Żebrowskiego nie jest bibliografią. Nawet współcześni znakomici nasi bibliografowie nie są tak surowi i krytyczni w ocenie tego dzieła. Henryk Sawoniak, który przeprowadził analizę sprawności informacyjnej bibliografii dziedzinowych XIX-wiecznych, do grona bibliografii, które szczególnie wyróżniały się pod względem wartości i sprawności informacyjnej zaliczył także dzieło Żebrowskiego⁵².

Żebrowski nie odpowiedział publicznie na druzgocącą krytykę Wisłockiego. Prawdopodobnie nie chciał wchodzić w polemikę z recenzentem, który w środowisku naukowym znany był z wielkiego znawstwa bibliograficznego, lecz także z formułowania krytycznych, surowych a nawet uszczypliwych uwag i opinii pod adresem recenzowanych prac. Przekonał się o tym sam Karol Estreicher, którego *Bibliografii polskiej XIX stulecia*, Wisłocki również nie oszczędził słów krytyki⁵³.

Żal do Wisłockiego zachował Żebrowski do końca życia. Dowodzi tego fakt, że publikując w 1886 roku *Dodatki do bibliografii*, w przedmowie dziękuje wszystkim tym, którzy przyczynili się do ich powstania i opracowania, a więc Ż. Paulemu, Z. Celichowskiemu oraz – nie żyjącemu już – Cyprianowi Walewskiemu, nie wspominając słowem o cennych uzupełnieniach i sprostowaniach Wisłockiego⁵⁴.

Dodatki odnotowują 600 nowych pozycji za okres XIII w.–1830, z zachowaniem numeracji ciągłej (nr 2640–3245). Podstawą ich opracowania był księgozbiór biblioteki Akademii Umiejętności w Krakowie i Biblioteka Czartoryskich. Metoda opracowania materiału w *Dodatkach* jest analogiczna jak w dziele zasadniczym.

Fakt wydania *Dodatków* został odnotowany w kronice w „Przewodniku Bibliograficznym”, którego wydawcą i redaktorem był Wisłocki. Pochlebny ton notatki

dowodziłby, że Wisłocki złagodził swoją opinię na temat bibliografii, a przede wszystkim docenił trud włożony przez autora w jej opracowanie. „Cenna to bardzo i zasłużona praca, tym cenniejsza i większego uznania, że wyszła z pod pióra sędziwego patriarchy uczonych krakowskich, który mimo podeszłego wieku zamiłowania i umysłu do nużących zajęć bibliograficznych nie tylko nie stracił, lecz owszem w większym jeszcze stopniu spotęgował je w sobie zdołał”⁵⁵. Był to już ostatni Żebrawskiego ślad w dziejach bibliografii polskiej.

Po śmierci Teofila Żebrawskiego ukazało się sporo not okazjonalnych i nekrologów, w tym także w „Przewodniku Bibliograficznym”, w których na plan pierwszy zdecydowanie wysuwa się kwestia *Bibliografii*, co dowodzi powszechnego uznania dla dzieła i działalności bibliograficznej tego uczonego.

Bibliografia została oceniona przez środowisko naukowe jako opracowanie pomocnicze, bardzo pożyteczne dla badań nad dziejami nauki polskiej. Podkreślano, że wychodzi ona naprzeciw potrzebom historii matematyki, że spełnia ważny postulat naukowy, na którego zrealizowanie czekano od dawna. Samuel Dickstein, wybitny matematyk, bibliograf i działacz oświatowy pisał: „Jakkolwiek już na początku bieżącego stulecia wyszło kilka rozpraw, odnoszących się do dawniejszych dzieł polskich, prace te wszakże nie zachęciły uczonych do podobnych badań i nie wywarły wpływu na postęp prac historyczno-matematycznych w tym kierunku. Dopiero pojawienie się *Bibliografii* Żebrawskiego, która wykazała niemałą obfitość naszej spuścizny piśmienniczej w matematyce, zwiększony u nas ruch na polu badań historycznych w ogólności, wreszcie zainteresowanie się badaniami historyczno-matematycznymi u obcych, wpłynęły na pewne ożywienie i w tym kierunku u nas”⁵⁶.

Już w 1873 roku Towarzystwo Nauk Ścisłych ogłosiło konkurs wyznaczając nagrodę za opracowanie bibliografii piśmiennictwa polskiego z zakresu matematyki i fizyki i ich zastosowań, która miała być kontynuacją pracy Żebrawskiego⁵⁷. Żmudnej pracy bibliograficznej nikt się jednak nie podjął i konkurs nie został uwieńczony sukcesem. Kilka lat później problem kontynuacji wypłynął na nowo. Od początku jej gorącym orędownikiem był Samuel Dickstein. Dickstein zdawał sobie sprawę z tego, że podstawę rozwoju historii nauki muszą stanowić bibliografie retrospektywne. Był on przekonany nie tylko o konieczności kontynuowania *Bibliografii* Żebrawskiego, a także przygotowania w przyszłości nowego wydania tego dzieła, ulepszonego i poprawionego. „Aby dzieło to uczynić jeszcze użyteczniejszym – pisał Dickstein – należałoby, po wypełnieniu braków zmienić układ, a mianowicie ułożyć je według przedmiotów, zachowując w bibliografii każdego przedmiotu porządek chronologiczny”⁵⁸. Wniosek postulujący opracowanie kontynuacji *Bibliografii* zatwierdzony został na posiedzeniu sekcji matematyczno-fizycznej VI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników w 1891 roku⁵⁹. Na I Zjeździe Bibliotekarzy Polskich we Lwowie w 1928 roku, Dickstein przypomniał, że przy współudziale Edwarda Wawrykiewicza, a później M. Łopacewicza przygotował bibliografię matematyczno-fizyczną za lata 1831–1910⁶⁰. Bibliografia ta,

obejmowała nie tylko druki zwarte, ale i artykuły z czasopism. Składała się z dwóch części: część pierwsza obejmowała spis alfabetyczny autorów oraz spis dzieł w porządku chronologicznym; część druga spis systematyczny wszystkich dzieł. Zamierzenie to nie zostało w pełni zrealizowane. Świadectwem owego przedsięwzięcia pozostał jedynie opublikowany w 1894 roku zeszyt próbny *Bibliografii polskiej XIX stulecia* w Krakowie u Anczyca. Prace nad bibliografią prowadził Dickstein nieustannie aż do 1939 roku, gromadząc skrupulatnie i skrzętnie materiały. W planach miał wydanie kompletnej retrospektywnej bibliografii matematycznej od zarania dziejów do 1939 roku. Niestety plany te zniweczył wybuch drugiej wojny światowej, podczas której również uległy zniszczeniu materiały do bibliografii⁶¹. W ten sposób polska matematyka została pozbawiona źródeł do swej historii, a ponowne opracowanie retrospektywnej bibliografii pozostaje nadal w sferze planów i projektów. W dalszym ciągu jedynym źródłem do dziejów nauk ścisłych w Polsce, pozostaje nieoceniona *Bibliografia Żebrowskiego*. Historycy nauki, a zwłaszcza badacze okresu staropolskiego, mają w niej doskonałego doradcę i przewodnika po piśmiennictwie matematyczno-fizycznym.

Działalność bibliograficzna Żebrowskiego zapewnia mu w historii bibliografii i nauki polskiej trwałe miejsce. Łączy ona w sobie cechy patrioty zaangażowanego w dwa powstania narodowe i praktyczny pozytywisty, oddanego pracy organicznej przez prowadzenie prac naukowo-bibliograficznych. Taki a nie inny stosunek Żebrowskiego do bibliografii wynikał z jego oceny przeszłości narodu, z której pragnął ocalić wszystko co świadczyło o świetności minionych wieków i mogło oddziaływać na kształtowanie świadomości narodowej. Prace jego znajdowały powszechne uznanie, akceptację oraz poparcie. Potrafił pozyskać pomoc i wsparcie wielu bibliotekarzy, bibliografów, bibliofilów i właścicieli bibliotek, których skrupulatnie i w ciepłych słowach wymienia w przedmowach do swoich prac.

Przypisy

¹ J. K o r p a ł a : *Dzieje bibliografii w Polsce*. Warszawa 1969 s. 194.

² T. Ż e b r a w s k i : *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań. Na obchód czterechsetnej rocznicy urodzin Kopernika; Dodatki do bibliografii piśmiennictwa polskiego z działu matematyki i fizyki oraz ich zastosowań wydanej w roku 1873 nakładem Biblioteki Kórnickiej*. Warszawa 1992, 2t. (reprint).

³ A. Ś r ó d k a : *Teofil Żebrowski i jego Bibliografia*. Tamże s.I–II.

⁴ Hasło Żebrowski Teofil W: *Encyklopedia Orgelbranda*. T. 11 Warszawa 1884 s. 406; *Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*. T. 5. Warszawa 1928 s. 1216; *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie, TNW, PAU i PAN*. Cz. IV. *Nauki techniczne*. Oprac. A. Ś r ó d k a , P. S z c z a w i ń s k i .

Wrocław 1988 s. 413–417; *Słownik biologów polskich*. Warszawa 1987 s. 615; A. Treiderowa, W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Wrocław 1972 s. 1032; K. Szelągowska, W: *Słownik historyków polskich*. Warszawa 1994 s. 586.

⁵ J. Dłużyk, A. Treiderowa: *Zagadnienia opieki nad zabytkami w działalności Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*. „Rocznik Biblioteki PAN” T. 3: 1957 s. 201–275; *Historia nauki polskiej*. Pod red. B. Suchodolskiego. T. 3: 1795–1862. Wrocław 1977; T.4:1862–1918. Cz.3. Wrocław 1987.

⁶ L. Dębicki: *Teofil Żebrawski. Szkic biograficzny*. Kraków 1887.

⁷ J. Szafarski: *Teofil Żebrawski (1800–1887) – pierwszy doktor kartografii na Uniwersytecie Jagiellońskim (1832) i jego działalność w tym zakresie*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Seria C z.3:1968 s. 11–37.

⁸ J. Szymański: *Teofil Wincenty Żebrawski (1800–1887)*. „Zeszyty Wojnickie” [R.3]: 1994 nr 3 s. 1–4.

⁹ Tamże s. 1.

¹⁰ Według niektórych źródeł Żebrawski legitymował się herbem Szeluta. L. Dębicki: dz.cyt. s.2; *Biogramy uczonych polskich*. dz.cyt. s.413.

¹¹ J. Szymański: dz.cyt. s. 1.

¹² Tamże s. 1.

¹³ Tamże s. 1.

¹⁴ Tamże s. 1.

¹⁵ *Biogramy uczonych polskich*, dz.cyt. s. 413; A. Śródka: dz.cyt. s. I. Informacja o Wieliczce zdaje się wynikać z błędnego odczytania nazwy miejscowości.

¹⁶ J. Szafarski: dz.cyt. s. 12.

¹⁷ Szeroką panoramę jego zainteresowań naukowych przedstawił Szymański. J. Szymański: dz.cyt. s. 1–4; Zob też *Biogramy uczonych polskich*, dz.cyt. s. 414–417.

¹⁸ J. Szafarski: dz.cyt. s. 13–27

¹⁹ [*Spis książek*]. Wyd. T. Żebrawski. Kraków 1868, 164 s.

²⁰ A. Treiderowa: dz.cyt. s. 1032.

²¹ J. Grycz: *Bibliotekarze Kórnickcy*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” Z.1: 1929 s. 68.

²² *Katalog biblioteki Teofila Żebrawskiego nabytej przez Bibliotekę Kórnicką w roku 1869*. B m i r . 52 s.

²³ *Sprawozdanie z czynności Akademii Umiejętności za rok 1886/1887*. „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie za rok 1887” Kraków 1887 s.120.

²⁴ J. Korpała: dz.cyt. s. 193.

²⁵ T. Ż [Teofil Żebrawski]: *Dopełnienie dawnej bibliografii polskiej. Opis książek, które przez bibliografów polskich wcale nie wspomniane lub niedostatecznie są opisane*. Kraków 1838, 28 s. [Odb. „Pamiętnik Powszechny”].

²⁶ J. Dybiec: *Michał Wiszniewski. Życie i twórczość*. Wrocław 1970 s. 202.

²⁷ Tamże s. 202

²⁸ Tamże s. 203.

²⁹ T. Żebrawski: *Przedmowa* W: M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*. T.9. Kraków 1857, s. II.

- ³⁰ Tamże.
- ³¹ J. Dybiec: dz.cyt. s. 203.
- ³² Tamże s. 204.
- ³³ M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*. T.10: Indeks. Zestawił [...] Kraków 1857.
- ³⁴ T. Żebrawski. *Spis cząstkowy rycin polskich jako materiał do ogólnego katalogu tychże*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” T.3: 1858 s. 401–450.
- ³⁵ T. Żebrawski: *Wiadomości o Adamie Kochańskim i pismach jego matematycznych*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” T.7: 1862 s. 1–10.
- ³⁶ *Historia nauki polskiej*. T. 2: H. Barycz: *Barok*. Warszawa 1970 s. 114.
- ³⁷ L. Dębicki: dz.cyt. s. 8; J. Szymański: dz.cyt. s. 3.
- ³⁸ [Długosz Jan] *Joannis Dlugossi Senioris [...] Opera omnia cura Alexander Przewdziecki ed.* T. 1–15. Cracoviensis 1868–1874. T. 15: Żebrawski T: *Indeks nominum, personarum, locorum etc., quae in quinque tomis Historiae Poloniae Joannis Dlugossi occurrunt*. Kraków 1887, 81 s. Na temat edycji *Opera omnia* zob. P. Dymel: *W sprawie warsztatu edytorskiego dawnych wydań „Roczników” Jana Długosza*. „Studia Historyczne” R. 34: 1991 z. 3 s. 359–368.
- ³⁹ J. Korpała: dz.cyt. s. 194.
- ⁴⁰ T. Żebrawski: *Przedmowa*. W: *Bibliografia piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*. Kraków 1873 s. I–II.
- ⁴¹ K. Estreicher (jun.): *Przedmowa*. W: *Bibliografia polska XIX stulecia*. Wyd. 2. T. 1. Kraków 1959 s. XXVI.
- ⁴² T. Żebrawski: *Przedmowa*. W: *Bibliografia piśmiennictwa polskiego* s. II.
- ⁴³ Tamże.
- ⁴⁴ Tamże.
- ⁴⁵ W. Wisłocki, „Przegląd Naukowy i Literacki” T.II: 1873 s. 558.
- ⁴⁶ T. Żebrawski: *Przedmowa*. W: *Bibliografia piśmiennictwa polskiego* s. II.
- ⁴⁷ H. Sawoniak: *Sprawność informacyjna bibliografii polskich XIX w. (do 1918 r.)*. „Przegląd Biblioteczny” R. 39: 1971 z. 1/4 s. 155–174.
- ⁴⁸ C. Walewski, „Biblioteka Warszawska” T.II: 1873 s. 587–596.
- ⁴⁹ W. Wisłocki: dz.cyt. s. 553–576.
- ⁵⁰ Tamże s. 564.
- ⁵¹ Tamże s. 576.
- ⁵² H. Sawoniak: dz.cyt. s. 148–171; Zob. też J. Korpała: *op.cit.*, s. 194
- ⁵³ K. Estreicher (jun): dz.cyt. s. XXXII.
- ⁵⁴ T. Żebrawski: *Przedmowa*. W: *Dodatki do Bibliografii piśmiennictwa polskiego z działy matematyki i fizyki oraz ich zastosowań*, wydanej w r. 1873 nakładem Biblioteki Kórnickiej. Kraków 1886 s.I.
- ⁵⁵ Kronika. „Przewodnik Bibliograficzny”, 1886 s. 96.
- ⁵⁶ S. Dickstein: *Wiadomości bibliograficzne o badaniach historyczno-matematycznych w Polsce*. Warszawa 1890 s.4.
- ⁵⁷ Z. Pawlikowska - Brożek: *Matematyka*. W: *Zarys dziejów nauk przyrodniczych w Polsce*. Warszawa 1983 s. 189.

⁵⁸ S. Dickstein: dz.cyt. s. 14.

⁵⁹ A. A r e n d a r s k i : *Historia nauki i jej zastosowań*. W: *Historia nauki polskiej*. Pod red. B. S u c h o d o l s k i e g o . T.4: 1863–1918. Cz.3. Wrocław 1987 s. 529 i 531.

⁶⁰ J. R i c h t e r (komunikat) W: *Pamiętnik I Zjazdu Bibliotekarzy Polskich we Lwowie*. Lwów 1929 s.57.

⁶¹ M. K o n o p a c k a : *Bibliografia polskiego piśmiennictwa matematycznego w okresie 1944–1965*. W: *Druga Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 20 VI 1966 r. Referaty i dyskusje. Warszawa 1967 s. 143.

Alicja Matczuk

TEOFIL ŻEBRAWSKI AS A BIBLIOGRAPHER

Teofil Żebrawski (1800–1887), a participant in the November Uprising, was an interesting figure in the sphere of bibliography in the second half of the 19th century. After getting a doctor's degree in philosophy (1832) he intended to do research in mathematics. However, his political past became an obstacle in his research career. The range of interests which Żebrawski presented was very broad. He cultivated a number of scientific disciplines including topography, geometry, mathematics, natural sciences, mechanics, linguistics, numismatics, history, and also bibliography. As a book collector, he had been previously interested in bibliography, which was shown in his publication *Supplement to Old Polish Bibliography* (1838). Following the initiative of Aleksander Przezdziecki, he prepared the publication of the tenth volume of *The History of Polish Literature* by Michał Wiszniewski and made an index to the whole work (1857). His outstanding contribution was in the publication of *Liber beneficiorum*, where he worked out an especially arduous index of towns, without which the full use of the publication would be practically impossible.

Collecting mathematical works for a number of years, Żebrawski had been planning to prepare a history of mathematical sciences in Poland. That work was even announced for publication in 1854. However, it did not appear in print. A few years later, *Information About Adam Kochański and His Mathematical Writings* (1862) was published, which was probably a fragment of the intended work.

Żebrawski's bibliographic activity was crowned with the publication of *A Bibliography of Polish Literature in Mathematics and Physics and Their Applications* (1873). The bibliography includes prints and manuscripts up the year 1830. It appeared on the 400th anniversary of the birth of Mikołaj Kopernik and was edited by Jan Kanty Działyński, who was not only the patron of the enterprise but also the President of the Society of Exact Sciences in Paris.

The bibliography is chronologically structured since Żebrawski wished to present the historical development of the branches of literature which he included in his work. In 1886 he published *Supplements* to the bibliography, where he added 600 new items.

In spite of the years that have passed since that time, Żebrawski's bibliography of literature has lost nothing of its topicality and it remains a valuable source for the history

of exact sciences in Poland. This is testified to by the publication of a reprint by the Institute of History of Education, Science and Technology of the Polish Academy of Sciences in 1992.

Żebrowski's bibliographical output gives him a secure position in the history of bibliography and Polish science. His activity combines the attitude of a patriot involved in two national uprisings and a practical positivist, devoted to organic work through his research and bibliographical publications.